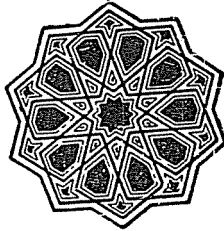

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XX

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE EVRİM TEORİSİ

Doç. Dr. SÜLEYMAN ATEŞ

Evrim: Derece derece meydana gelen değişme ve gelişme demektir. Biyolojik terim olarak evrim: bütün bitki ve hayvan türlerinin birbirinden türemesi anlamına gelir. Bütün canlıların tek bir kökten türeyip geliştiğini savunan teoriye Evrim Teorisi denir. Bütün kâinat, evrim geçirerek bugünkü şekline gelmiştir. Evrimi, cansızların, canlıların ve ruhun evrimi diye üçe ayırıyoruz. Şimdi biz bu üç evrime de bir göz atalım:

I-An Organik Evrim (cansızların evrimi):

Bilimsel kanıtlar gösteriyor ki dünyamızın bugünkü biçimini alması, milyonlarca sene sürmüştür. Radyoaktif ışınlarla ve fosillere dayanarak Jeologlar, birbiri üzerinde uzanan yer kabuklarının oluşum devrelerini gösterir Jeolojik zaman cetveli hazırlamışlardır. Bu inceleme, arzın oluşum takvimini de vermektedir. Bilginlerin yaptıkları evrim takvimine göre arz, ERA denen beş devirden geçerek bugünkü şekline gelmiştir. Son üç devir, kendi aralarında talî bölümlere ayrılır.

Kur'ân-ı Kerim de arzın, diğer gök cisimleriyle birlikte altı günde yaratıldığını, yalnız arzın kendisinin iki günde meydana getirildiğini söylemektedir:

« وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ... »

:O (Allah) ki gökleri ve yeri altı günde yarattı.”¹

« قُلْ أَلَيْسَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ
وَتَجْعَلُونَ لَهُ أُنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ . »

1 Hud Suresi: 7.

:De ki: Siz mi Arzı iki günde yaratan (Allah'ı) inkâr ediyorsunuz ve O'na zıtlar koşuyorsunuz. O, âlemlerin rebbidir.”¹

Âyetlerde geçen gün kelimesini insan günüyle karıştırmak doğru değildir. Yüce Allah, gün kelimesiyle biyolojik devirleri kasetmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de Allah indindeki günün, insan günü gibi olmağıdı, Tanrı indinde insanların hesabınca bin yıl çeken bir gün olduğu gibi elli bin yıl çeken bir günün de var olduğu haber verilmektedir².

« ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ».

تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ».

“Sonra (iş) sizin hesabınızca bin yıl çeken bir günde O'na çıkar.” “Melekler ve ruh, elli bin yıl çeken bir günde O'na çıkar.”² Demek ki Kur'ân'a göre zaman izâfidir.

O halde bu iki âyetin ifadesine göre bütün kâinatın yaratılması, altı devir almış, bunlardan yalnız arzın evrimi iki devirde olmuştur. Bu devirler, arzın başlangıcından, ta arzda hayatın başladığı zamana kadar olan uzun AZOİC devirlerdir. Arzın erijininden hayatın başladığı çağa kadar olan bu iki devirde neler olduğunu bilemiyoruz. Ancak Kur'ân-ı Kerim, kâinatın o zaman bir duman halinde bulunduğunu bildir-

mektedir: « ثُمَّ أَسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ ».

halinde bulunan göğe yöneldi.”³. Bu yönelişte kâinatı saran duman, küreler şekline konmuş ve bundan sonra hayatın yaratılış çağları başlamıştır. İlmin tesbitine göre hayat, önce denizde başlamış, sonra karaya geçmiştir. Her canlının vücudunda büyük ölçüde su vardır. Hayat suya bağlıdır. Sü olmasa hayat olmaz. Kur'ân-ı Kerim,

bu gerçeği şu âyetiyle dile getirmiştir: « وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ »

وَ الْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ...

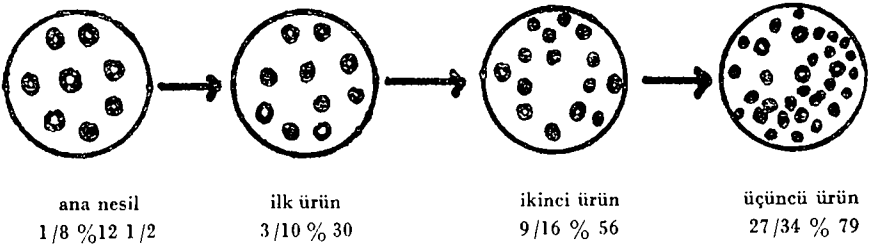
1 Fussilet Suresi: 9.

2 Secde Suresi: 5; Meâric Suresi: 4 âyetlere bakılabilir.

3 Fussilet Suresi: 11

likleri taşıyanlar canlı kalır ve ürerse, birkaç nesil içinde tabiatın seçimine bağlı olarak bu özellikler o türün içinde yayılır. Sonunda bir organizmada görülen değişim, o türün devamlı özelliği haline gelir. Bu değişim, daima daha olguna, daha mükemmele doğrudur. İşte bu bir evrimleşme ünitesidir¹.

Yeni özelliklerin gelişip yayılması devresinden sonra eski grup durgunlaşır ve onun yerini üstün grup alır. Üstün grupların, diğerlerinin yerini alması olayına RÖLE kanunu denir. Canlı gruplarda görülen değişiklik, gittikçe belli bir yönde tekâmül eden bir yapı tipine yöneliktir. Geriye doğru evrim olmaz. Kaybolan bir organ yeniden oluşmaz. Türler tam evrime erişinceye kadar birçok değişikliğe uğrarlar. Bu değişikliği şöyle gösterebiliriz.

Farz edelim ki bir neslin bir bireyinde bir değişiklik olsun ve bu birey, kendindeki değişik özelliği taşıyan üç ürün versin. Değişiklik taşımayan bireyler de birer ürün versinler. Bu olay birkaç nesil boyunca devam ederse yaratım, şemada görüldüğü biçimde değişecektir. İşte bu, tabiatın üstün olanı seçme kuvvetidir. Tabiatın seçmesi de Allah'ın koyduğu kanundan başka bir şey değildir. Kur'an-ı Kerim:"

« وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ. »
*Rabbın dilediğini yaratır ve seçer.*² âyetiyle bu kanuna işaret etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, kâinattaki evrime çeşitli âyetleriyle dikkati çekmiştir. Yaratılışın bir plâna göre ve adım adım geliştiğini ve binlerce, milyonlarca yılda bu şeklini aldığını ifade etmiştir:

« يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ
 كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ. »

1 Abdul Wadud, Phenomena of Nature And The Quran, s. 161-163.

2 Kasas Suresi: 68

“Emri (yaratma işini) *gökten yere yönetir* (yaratacağı şeyin en alt düzeyinden başlar), *sonra o iş sizin hesabınızca bin yıl süren bir günde* (adım adım evrimleşerek) *O'na yüselir* (kemaline erer).”¹

Hayatın, ilkel hücreden evrimleşe evrimleşe önce basit canlıların, sonra daha üstün yapılı canlıların ve en sonunda da insanın meydana geldiği, kesin kanıtlarla ortaya konmuştur. İnsanın maymundan türediği doğru değildir. Fakat insanlarla maymunlar müşterek bir kökten türemiş olabilirler. Hattâ insanı meydana getirme yolunda evrimleşirken bir türe tabi grup dumura uğrayıp maymun olabilir. Bu bakımdan insanın maymundan değil maymunun insandan türediği de düşünülebilir.

Tanrı sınırlarını tecavüz eden bir toplum için Allah: «فَقَاتِلْنَا لَهُم كُونُوا»² buyurmuştur. *Onlara aşağılık maymunlar olunuz dedik.*² buyurmuştur. Buâyet böyle bir duruma uğramaya işaret sayılabildiği gibi, bazı insanların ahlâken bozulup ruhi bir çöküntüye uğradığı da düşünülebilir. Burada başka bir hayvanın değil de maymunun zikredilmesi ayrıca düşündürücüdür. İnsanın şu veya bu hayvandan tekâmül etmiş olması, onun değerini düşündürmez. Çünkü Allah, kâinatı tekâmül kanununa göre yaratmıştır. Ve bu-tekâmülün amacı, insanın meydana gelmesidir. Demek ki bütün kâinat, insanı meydana getirmek için bir tekâmül uğraşına girmiştir. Belki de insan, bugünkü hayvaların hiçbirinden değil de doğrudan doğruya çamurdan yaratılan ilkel bir varlıktan evrimleşerek ortaya çıkmıştır. Muhakkak olan nokta, insanın bir evrim geçirdiğidir.

Yeni buluşlara göre eski insan bundan dört milyon sene önce dünyada belirmiş olabilir. Bundan 800 bin sene önce yaşamış olan Ostralopitek denilen ilkel insanın dimağı 700 santimetre küp iken bir şempanzenin dimağı hâlen ortalama 450 santimetre küp kadardır. Bu asrın insanında dimağ takriben 1300 santimetre küptür. İnsanın evrim imkânı maymunda yoktur. Yontma taş devrinin başlangıcı çağında yaşamış insanların kültürlerine rastlanmıştır. Pekin civarında en eski yontma taş (Paleolitik) kültüre ait kuvaris ve kum taşından yapılmış âletler, bazı işlenmiş kemiklerle yanmış odun ve kül bulunmuştur. Bunlar o çağda bile insanın yapıcı olduğunu, ateşten faydalandığını gösterir. Halbuki bugün dahi maymunların ne bir kültürü vardır, ne de ateş yakmağa teşebbüs

1 Secde Suresi: 5

2 Bakara Suresi: 65

ederler. Demek ki insan maymundan değil, fakat sırf kendine mahsus bir kökten evrimleşerek bugünkü şekline gelmiştir. Bir tekâmül vardır ama bu başka hayvandan bir tekâmül değil, kendi kökünün gelişip güzelleşmesinden ibaret bir tekâmüldür.

İnsan cinsi en son ve en seçkin yaratık olduğundan uzun bir evrimin mahsulü olmuştur. Menşeinin şu veya bu canlı olması önemli değil, önemli olan, insanın evrim kanununa uymuş olmasıdır. Acaba insanın evrimi görüşü; Kur'ân'ın, insanın yaratılışına ilişkin âyetlerine uygun mudur? Yahut soruyu şöyle vaz'edelim: Kur'ân'ın, Âdem'in yaratılışından bahseden âyetleri, bugünkü ilmin görüşüne uymakta mıdır? Şimdi bu hususu gözden geçirelim:

Kur'ân-ı Kerim'de Âdem'in yaratılışından bahseden âyetler, bu yaratılışın çeşitli aşamalardan geçtiğini belirtmektedir:

Âli İmran Suresinin 59 ncü âyetine göre Âdem Tûrâb'dan yaratılmıştır: « كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقْنَاهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ » :*Âdem gibidir. Onu tûrâb'dan yarattı, sonra ol, dedi; oluyor.*” Rahman Suresinin 14 ncü âyetine göre insan fahhâr gibi bir salsâl'den yaratılmıştır: « *إنساناً من صلصالٍ كالفخار* » :*İnsanı fahhar gibi bir salsal'den yarattı.*” Hicr Suresinin 26 ncü âyetine göre insan hame'i mesnun'dan yaratılmıştır: « *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَءٍ مَسْنُونٍ* » :*Anadolusun ki biz insanı bir salsal'den, bir hame'i mesnundan yarattık.*” Secde Suresinin 7 nci âyetine göre insan tîn'den yaratılmıştır: « *وَبَدَأْ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ طِينٍ* » :*İnsanı yaratmaya tînden başladı.*” Mü'minun Suresinin 12 nci âyetine göre insan tîn'den bir sülâleden yaratılmıştır: « *وَلَقَدْ خَلَقْنَا* » :*Anadolsun ki biz insanı çamur-dan çıkarılmış bir sülâle(öz)den yarattık.*” Sâffât Suresinin 11 nci âyetine göre insan, tîn-i lâzib'den yaratılmıştır: « *إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ* » :*Biz onları bir tîn-i lâzib'den yarattık.*” Nahl Suresinin 4 ncü âyetine göre insan nutfeden yaratılmıştır: « *خَلَقَ الْإِنْسَانَ* »

مِنْ نُطْفَةٍ : "İnsanı nutfeden yarattı." Dehr Suresinin 2 nci âyetinde

ise insanın yaratıldığı nutfe, emşâc ile tevsif edilmektedir: " إِنَّا

خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

: "Biz insanı emşâc bir nutfeden yarattık da onu işitir, görür yaptık."

Alâk Suresinin 2 nci âyetinde insanın âlâktan yaratıldığı ifade

buyurulmaktadır: " خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ : "İnsanı alâktan yarattı."

Şimdi bu kelimeleri izah edelim:

Türâb : topraktır. *Salsal* : tıngır tıngır ses veren, kuru, pişmemiş çamurdur. *Fahhâr* : Pişmemiş çamurdur. *Hame'* : Uzun süre su ile karışıp yumuşamış, değişmiş, cıvık, kokar çamur yahut balçıktır. *Tîn* : Mutlak çamurdur. *Tîni Lâzib* : Yapışkan çamurdur. *Mesnûn* : Değişken demektir. *Sülâle* : Bir şeyden süzülüp çıkarılan özdür. *Emşâc* : Karışım-dır. *Alâk* : Kan pıhtısı demektir.

Bütün bunlar, birbirine zıt şeyler değil, insan yaratılışının geçirdiği evrim aşamalarını belirten ifadelerdir. Demek ki insanın menşe'i, önce güneşin ısısı karşısında bulunan kupkuru, hayattan eser olmayan anorganik topraktır. Bu toprak su ile karışıp balçık haline gelmiş, bu balçıktan zamanla organik hücre teşekkül etmiş, bu hücre insanı meydana getirmek için Allah'ın iradesi ve verdiği yön doğrultusunda gelişe, gelişe; çeşitli safhalardan geçe geçe bitkileri, hayvanları meydana getirmiş ve insanın kökü olan bir canlının evriminden de insan yaratılmış, akıl gücünü kazanan ilk insan, Âdem adını almıştır.

İlk insan ve hattâ bütün canlılar esas itibariyle topraktan yaratılmıştır. Sonra insan nutfeden yaratılma safhasına getirilmiştir. Âdem de menşe'i toprak olan nutfe'den yaratılmıştır. Çünkü andolsun, biz insanı karışık bir nutfeden yarattık! âyetindeki *insan* kelimesi, umum ifade ettiğinden Âdem de âyetin hüküm şümûlüne girmektedir. Demek ki Âdem de nutfeden yaratılmıştır. Ancak bu nutfe bir insandan gelmemektedir. Âdem, insanla hayvan arasındaki sınır canlının nutfesinden yaratılmıştır. *Nutfe*, *Râğib*'in beyanına göre su demektir. Erkek suyuna nutfe denmiştir. Müslim'de bulunan " لَيْسَ مِنْ كُلِّ الْمَاءِ بِكَوْنُ الْوَلَدِ : "Çocuk, suyun tamamından değil, bir parçasından olur" hadisine göre nutfe, suyun tamamı değil, bir parçası, yani insan tohumu olan *sperma*'dır.

Âyeti kerîmede bu nutfe, emşâc olarak nitelendirilir. *Emşâc*: Bir şeyi, bir şeye karıştırmak anlamına gelen *mışc* maddesindedir. Emşâc: çeşitli unsurların karışmasından ve kimyasal bir biçimde birbiriyle birleşmesinden meydana gelen karışıma denir. Nutfe'nin karışımı nedir? İbni Mes'ûd'dan gelen tefsire göre karışım, "nutfenin damarları", Katâde'den gelen rivayete göre de renkleri ve geçirdiği aşamalardır. Nutfe'nin damarları, onun hayatî teşekkülünde haiz olduğu çeşitli özellikleri çizen ana hatlardır ki ilk maddesi olan protoplâzmasında çekirdeğinde, zarında, esas yapısına giren ve vasıflarında insan özelliği bulunan, henüz fennî tahlillerin ötesinde kalan çok ince damarlar demek olur ki bunlar, bir önceki âyette belirtilen gayri mezkûr şeylerden başlamış, çamurdan süzüle süzüle, nitelikten niteliğe değişse, değişse nihayet sperma haline gelmiştir¹.

Hele Cenabı Hakk'ın :*"İnsanı yaratmaya çamurdan başladı."* yüce sözü son derece düşündürücüdür. Âyet, insanı "çamurdan yarattı" demiyor, insanı çamurdan yaratmaya başladı diyor. Demek ki insanın yaratılışı çamurdan başlamış, fakat hemen bir anda çamur, insan oluvermemiştir. Çamurdan yaratılan canlı hücre "ol" emriyle insan olma yönüne yöneltilmiştir. Bu emri alan canlı, derhal insan olmamış, insan olma yoluna girmiştir. Eğer çamur derhal insan olsaydı Yüce Allah: "... ona ol dedi, o da oldu" derdi. Fakat öyle demiyor. Şöyle diyor: *"Onu topraktan yarattı, sonra ona ol dedi, o da oluyor."* Bu ifade, toprağın Âdem olma yoluna girdiğini, şekilden şekle, safhadan safhaya geçerek evrimleştiğini hatıra getirir.

Hamdi Yazır, *« İnْمَثَلِ عَيْسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ »* Allah katında İsa'nın durumu, Âdem gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona ol, dedi, o da oluyor."² âyetinde şöyle diyor: *« Onu topraktan yarattı »* âyeti, topraktan hayata doğru başlıyan istifâya; *« İnْمَثَلِ عَيْسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ »* :*"Sonra ona ol, dedi"* de bir süre sonra ona insan ruhu üflemeyle insan olarak istifâya; *« İnْمَثَلِ عَيْسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ »* :*"oluyor"* da tevâlî-i silsileye delâlet etmektedir ki "oldu ve olur" demektir. Bugün bazı hayvanat ulemasının

1 Hak Dini, Kur'an Dili, VII, 5494

2 Âli İmran; 59

muhtarlarına göre nutfedeki hayat, bitkisel hayattır . . . Âdem'in ilk yaratılışı ne olursa olsun onun o hilkatte insan ve Âdem değil iken ilk olarak bir insan, bir beşer olması ve ondan evvel bitki ve hayvan varsa da insan bulunmaması ve insanın bir "kun: ol" ile oluşmasıdır. İnsan bir hayvan tohumundan olmuştur veya bir nebat tohumundan olmuştur diye şüphe etmek meseleyi değiştirmez, ilk insan yine bizzat mahlûktur. Farz edelim ki Âdem bir hayvandan doğmuş olsun, bir hayvan veya bir bitki insan oluversin, bu da bir "kun" den başka bir şey midir? Bilfarz ilk insan nesnastan doğmuş demek, ilk insan, insan tohumuna muhtacolmamıştır, insan için insan tohumu zaruri değildir demek değil midir?" diyor¹.

Yukarıda kaydettiğiniz âyetleri ilmî açıdan izah eden merhum müfessirimiz Mehmed Hamdi Yazır: "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ :Andolsun ki biz insanı çamurdan çıkarılmış bir hulâsadan yaratmış."² âyetinin tefsirinde şöyle diyor:

"Demek ki Yüce Allah, çamurdan süzerek bir sülâle (öz) çıkarmış ve insanı ilk defa o sülâleden yaratmıştır. Yüce Allah, çamurdan madenleri, bitkileri, hayvanları sıyırıp çıkardıktan sonra bunların bir husulâsından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların sonuncusu olmuştur.

Gelen haberlerde insanın, maden, bitki ve hayvan unsurlarından sonra yaratıldığında ihtilâf görülmediğini, bunların ilk insan hücreciği haline nasıl geldiğini anlamak için ötedenberi bu üç unsurun tasnifine çalışıldığını ve çeşitli fikirler ileri sürüldüğünü belirten müfessir, İbnu Turke al-İsfahânînin, Fusus Şerhine bu konuda yazdığı şu sözlerine dikkati çeker:

"Arzda ilk oluşan önce madenler, sonra bitki, sonra hayvandır. Yüce Allah, bu birbirinden üremiş türlerin her sınıfının sonunu, ondan sonra gelenin başı kıldı da madenlerin sonu ve bitkilerin başını mantar; bitkinin sonu ve hayvanın başını hurma; hayvanın sonu ve insanın başını maymun kıldı"³.

İnsan yaratılışının çeşitli evrim safhalarından geçtiğini: « مَا لَكُمْ ° : نَدَنَ اَللّٰهُ : لَا تَرْجُونَ لِيَّاهِ وَقَارًا . وَقَدْ خَلَقَكُمْ ° اَطْوَارًا .

1 Hak Dini, Kur'ân Dili, II, 1118-1119

2 Mü'minun Suresi: 12

3 Hak Dini Kur'ân Dili, IV, 3431-34

ta'zim (etmek) istemiyorsunuz? Oysa O, sizi çeşitli aşamalar halinde yarattı. âyetleri de açıkça ifade etmektedir. Bu âyetler Nuh Suresinin 13-14 ncü âyetleridir. Aynı surenin daha sonra gelen 17 nci âyeti:

« وَاللَّهُ أَنْزَلْنَاكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا »

Allah sizi bir bitki olarak bitirdi” ise insan tekâmülünde ilk aşamanın bitki olduğunu belirtmektedir. Yine Hamdi Yazır şöyle diyor: “Burada insan yaratılışının geçirdiği tekâmül mertebelerine işaret buyurulmuştur ki Ebu’s-Suûd’un yazdığı üzere önce anorganik halde, sonra gıdalar halinde, sonra karışımlar halinde, sonra nutfe (sperma) halinde, sonra alâka, mudğa, izam ve lâhm halinde ve sonra da bambaşka bir yaratılışta inşa etmiştir”¹.

“Hasılı insan, bizâtihi ve lizâhî kâmil ve kendiliğinden mevcut bir kadim olmadığı gibi, bir anda yaratılmış basit bir mahlûk da değil, dehrin bidayetinden beri devir, devir; tavır tavır yaratılmış gayri mezkûr şeylerin süzülüp birbirine katıla katıla imtizacetirilmiş ve terbiye edile edile birtakım evsâf ve hususiyat ilâve olunarak yetiştirilmiş emşâcdan mürekkeb bir nutfeden yaratılmıştır.”². Dehr suresinde yüce Allah: “insanın üzerinden, kendisinin henüz anılan hiçbir şey olmadığı (yani kendisinin anorganik halde bulunduğu) uzun bir zaman geçmedi mi?” ayetiyle insanın bu ilk yaratılış aşamasına işaret etmiştir. Hamdi yazır’ın da “gayri mezkûr şeyler” tabiriyle anlatmak istediği, bu ayetin meâlidir.

Evrim teorisini ilk ortaya atan, müslümanlardır. İlk defa Cahiz (ö. 255/868), göçlerin ve genel olarak çevrenin, kuşların hayatında yaptığı değişikliğe dikkati çekmiştir. Daha sonra Biruni’nin çağdaşı İbni Miskeveyh (ö. 421/1030), al-Favzu’l-Asğar adlı eserinde bu evrim görüşüne daha belirgin bir şekil vermiştir:

İbni Miskeveyh’e göre yüksek âlemden inen nefis yani ruh, çeşitli dünya varlıklarında kendini göstermiş ve tekâmül ederek insanlık mertebesine gelmiştir. Bu yüce hayat eserini kabul eden ilk varlık bitkidir. Aşağı düzeyinde bitki, tohumuz ürer. Otlar gibi. Bunlar minerallerden, azıcık hareket yeteneğiyle ayrılırlar. Hayat eseri nefis, bitkilerde güçlenmeğe devam eder, gelişir, tohumla üreyen bitkiler meydana gelir. Bunlardan sonra köklü, yapraklı ve meyvalı ağaçlar türer. Ağaçların da ilk mertebesi, dağlarda, çöllerde, adalarda kendi kendine bitenlerdir.

1 Hak Dini Kur’ân Dili, VII. 5373

2 Aynı eser, VII. 5496

Bunlar, türlerini tohumla sürdürmekle beraber ağır hareketlidirler. Sonra zeytin, nar, ayva, elma, incir ve benzeri gibi güzel toprağa, tath suya, mu'tedil havaya ihtiyacı olan ağaçlar hasıl olur. Nihayet evrim, üzüm ve hurma ağacına varır. Bitki, hurma ile tekâmülünün son sınırına varmış, hurmada artık hayvan özelliği belirmeğe başlamıştır. Hurma ile hayvan arasında çok benzerlik vardır. Hurmanın erkeği, dişisi vardır. Meyva vermesi için tıpkı hayvanlardaki birleşmeye benzer şekilde aşılması gerekir. Kök ve damarlarından ayrı olarak hurmada temel bir organ daha vardır ki buna bir şey oldu mu hurma ölür. Bu organ, arzun içindeki baştır. Bu baş hayvan beyni gibi görev yapar. Bu toprakta sabit kaldıkça hurmanın hayatı sürer. Hurma, bitkinin son ve hayvanın ilk derecesindedir. Bundan sonra azıcık serbest hareket kabiliyetine sahip, köke muhtacolmadan yaşayabilir, yalnız dokunma duyusu bulunan basit hayvanlar meydana gelir. Nehir ve deniz kıyılarında bulunan sedef ve salyongoz gibi. Evrim devam eder, kurtlarda, kelebeklerde olduğu gibi duyu gücü artar. Hayat eseri nefis, evrimle kuvvetlenir, köstebek ve benzeri gibi dört duyu sahibi hayvanlara, oradan da karınca, arı ve gözleri boncuğa benzeyen, göz kapakları olmayan hayvanlara varır. Bunlarda henüz görme duyusu zayıftır. Daha sonra beş duyu sahibi hayvanlar türer. Bunlar da derece derecedir. Kimi aptaldır, hisleri cevval değildir; kimi zekidir, hisleri lâtiftir, terbiye edilebilir, emir ve yasağı kabul eder, sözden anlar, ayırım yeteneğine sahiptir: Hayvanlardan at, kuşlardan doğan gibi. Nihayet evrim insan sınıfına yaklaşmıştır. Hayvanlık mertebesinin sonu, insanlık mertebesinin başında maymunlar ve benzeri hayvanlar vardır. Bunlarla insan arasında azıcık bir mesafe kalmıştır. Burası atlanınca insan olur. Bu noktaya gelince nefsin boyu düzelir, azıcık ayırım gücü, bilgi kazanma yeteneği hasıl olur. Dünyanın uzak kutup bölgelerinde yaşayan bu ilkel insanlarla hayvan arasında büyük fark yoktur Bunlardan hikmet sadir olmaz, komşu milletlerden de bilgi öğrenmezler. Bu yüzden halleri bozuk, yararları azdır. Daha da evrimleşen orta kuşaktaki insanlar, işte gördüğün bu zekâ, bilgi ve meharet düzeyine gelmişlerdir."¹

Evrim teorisinin kurucusu sayılan Darwin (1809-1882) den çok önce Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1772), müslümanların geliştirdiği bu evrim tezini ünlü Ma'rifetname'sinde özetlemiştir. Vahdet-i vücud sistemini bilgilere temel yapan mutasavvıf filozofların görü-

1 İbnî Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed, al-Favzu'l-Asğar, s. 87-91, Beyrut 1319

şüne göre varlık, Hakk'ın isim ve sıfatlarının inişinden ve evrimleşerek insan-ı kâmil mertebesine dönüp tekrar Hakk'a yükselişinden ibarettir. Bu esasa bağlı kalarak evrimi izah eden İbrahim Hakkı da özetle der ki:

“*Varın yok olması, yokun var olması mümkün değildir. Var daima var, yok daima yoktur. Fakat var, bir mertebeden diğer mertebeye, bir halden diğer hale geçebilir.* Allah'ın emriyle felekler ve yıldızlar hareket edip dört unsur istihale ile birbirine karışmış, unsurların izdivacından önce madenler, ondan bitkiler, ondan hayvanlar vücuda gelmiş ve hayvan kemalini bulunca insan meydana gelmiştir. Madenlerle bitkiler arasında ara varlığı mercandır; bitkiler ile hayvanlar arasında ara varlığı hurmadır; hayvanlarla insanlar arasında ara varlığı maymundur. Zira cümle azası, kıl ve kuyruktan başka içi dışı insana benzer. Mevcud araçların hikmeti şudur ki her biri kendi mertebesinin aşağısından en yükseğine vasıl olup varlıklar mertebesi bir düzenle sıralanıp insan mertebesinde son bulur. Gaye, devr-ü zamanın tetimmesi, cihannın özü olan insanın meydana gelmesidir.”¹

“İşte bu mertebede ahlâken yükselip Tanrı huylarıyla vasıflanan kişi, ma'rifet kemaline erip küllî akla kavuşmuş ve bu mertebede varlık dairesi birleşip tamamlanmıştır. Onun iptidası aklı evvel, sonu da insanı kâmdir.”²

İbrahim Hakkı, bu evrim aşamalarını şöyle bir daire ile göstermiştir: (139 ncu sayfadaki şekle bakınız)

« *Allah sizi arzdan, bir bitki olarak bitirdi.*”³ âyeti insanın, bitkisel hayattan gelişerek meydana geldiğini; “*O sizi yerden yaratıp çıkardı ve orada yaşattı.*”⁴ âyeti ise insanın bu dünyada yaratıldığını açıklamaktadır. Zaten Âdem'in arzdan yaratıldığında ittifak vardır. Bir de şu âyete bakalım:

1 Ma'rifetnâme, s. 27-29, İstanbul, 1330

2 Ma'rifetname, s. 29

3 Nuh Suresi: 18

4 Hud Suresi: 61

5 Tahâ Suresi: 55

ve insanı yaratmağa çamurdan başladı. (ifadeye dikkat) Sonra da bir sülâleden, bir hakir sudan neslini yaptı. Sonra onu düzenleyip içine ruhundan üfledi. Ve size işitme, görme ve kalbler (düşünce yeteneği) verdi. Yine de çok az şükrediyorsunuz”¹.

Bu âyette insan yaratılışının üç safhası anlatılmaktadır: 1) Anorganik safhası, 2) Tohum olup rahme aşılama safhası, 3) Rahimde düzenlenip insan şekline konma safhası. Kur’ân, gayet ince bir tarzda hayattan önceki safhasında insanı, üçüncü şahıs olarak anmakta (neslehû, sev-vâhu, fihi: neslini, onu düzenledi, ona üfledi) fakat ruh üflendikten sonra akıl ve duyularına kavuştuğundan derhal ikinci şahıs olarak insana hitabetmektedir (ve caale lekum: Size verdi . . .). Bu ifade de insanın tedricen bu dereceye yükseldiğini gösterir. Kullanılan (ثُمَّ) ler de geçen aşamaların hayli uzun süreli olduğuna delâlet eder. Kur’ân’da Allah: «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ : dereceleri, mertebeleri yükselten” diye tanımlanır. Yani yaratışını adım adım yükselten, olgunlaştıran demektir. Bu ve benzeri âyetler, organik evrimi ortaya koymaktadır. Âdem kelimesinden yerden çıkmış bir varlık anlaşılır. Aynı kökten gelen Edim, yeryüzü demektir. Âdem kelimesi Kur’ân’da özel isimden ziyade insan nev’ini göstermektedir. İlk insanın yaratılışından bahseden âyetler, genellikle Âdem yerine insan kelimesini kullanır: “Biz insanı yarttık” «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ»² Biz sizi yarat-tık, sonra şekillendirdik, sonra meleklerle: Âdem’e secde edin dedik.”² Âyet, insanın yaratıldığını, çeşitli merhalelerden geçip şekillen-dirildiğini, sonra Âdem adını alan ilk insana meleklerin boyun eğdirildiğini ifade ediyor.

Âyetten açıkça anlaşıldığı gibi Âdem, evrim sonunda akıl ve duyularına kavuşan ilk insanın adıdır. Melekler ilk yaratılışında değil, ancak insan biçimine geldikten sonra insana secde etmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerim, Tanrı’nın Âdem’e eşiyile beraber cennette durmasını, fakat bir ağaca yaklaşmamasını emrettiğini söyler: “وَقُلْنَا

1 Sécde Suresi: 7

2 A’raf Suresi: 11

يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ
 Ey Âdem, sen ve eşin, cennette
 durun, orada dilediğiniz yerden bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaş-
 mayın demiştik”¹

Acaba Âdem'in sakin olduğu cennet hangi cennettir? Ölümden sonra gidilecek ebedi cennet mi, yoksa dünya cenneti mi? Bazı müfessirlerin kanaatine göre buradaki cennet, ölümden sonra varılacak ebedi cennet değil, o zaman yeryüzündeki cennetlerden biridir. Zira Âdem'in dünyada yaratıldığı, âyetlerin kesin ifadesidir. Onun yaratıldığını söyleyen âyetlerde cennete yükseltilmesinden söz edilmemektedir. Eğer Âdem'in bulunduğu bu ilk cennet, huld (ebedi) cennet olsaydı orada zaten ebediyyet içinde bulunduğundan, Âdem'in ebediyyet aramasına lüzum yoktu. Halbuki Âdem, ebediyyet bulmak için yasak ağaçtan yemiştir. Onu ebediyyet ağacı sandığı için ondan yemiştir. Eğer bu cennet ebedi cennet olsaydı ondan çıkılmaz ve şeytan oraya giremezdi, orada günah işlenmezdi. Çünkü Kur'an'da cennet, doğru hareket edenlerin, ne saçmalamaya, ne de günaha sokmıyan bir kadehten iştahla içecekleri yer olarak nitelendirilir: “بِتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا
 لَا لَعْنُ فِيهَا وَلَا تَأْتِمُ”². Demek ki o cennette değil normal halde, içki içilse dahi günah işlenmiyecektir. Halbuki bu cennette günah işlenmiştir. Başka bir âyet ise Âdem'in bulunduğu ilk cenneti şöyle tavsif eder: « إِنَّ لَكَ أَلًا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْحَىٰ
 Sen orada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın, ve sen orada susamıyacaksın, güneşte yanmayacaksın”³. Muhammed İkbâl, bu âyetlerden şu sonuca varıyor: “Kur'an'ın Âdem hikâyesindeki cennet, insanın pratik olarak çevresiyle münasebet kuramadığı, dolayısıyla ferdi ihtiyaçları hissetmediği bir durumu gösterir. İnsanın bu ihtiyaçları hissetmesi, insan kültürünün başlangıç noktasını işaretler. Demek ki Âdem'in cennetten inmesi hikâyesinin, insanın bu gezegende ilk kez görünmesiyle bir ilgisi yoktur. Bunun gayesi, insanın içgüdüye bağlı istekten, itaat ve

1 Bakara Suresi: 35

2 Tur Suresi: 23

3 Tâhâ Suresi: 118-119

isyana kabiliyetli, bilinçli isteğe, irade hürriyetine, yani insan benliğine kavuşmasını anlatmaktadır.¹ İşte bu irade hürriyetidir ki onu dağlar, taşlar, gökler ve yer kabul edememiş; ancak hayat eseri, âlemde sereyan eden ruh, insanda kemalini bulunca bu benliğe ulaşmıştır. Yüce Allah'ın:

« إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ .

: Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk, ondan korkup almadılar, insan onu yükledi.² âyetiyle anlatmak istediği emanet de işte bu akıl gücü, irade hürriyetidir. Çünkü bununla insan bilinçlenir, kendine güveni olur, müstakil hareket kabiliyetini kazanır.

Kur'an'ı Kerim'de cennet, bahçe anlamına da kullanılmıştır:

« كَمْ مِثْلٍ جَنَّةٍ بِيَرْبُوعٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ »

: Bir tepe üstünde bulunup yağmur değince iki defa ürün veren Cennet (bahçe) gibi.³, «

وَأَضْرِبْ لَهُمْ مِثْلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا زَرْعًا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا

: Onlara şöyle bir misal ver : İki adam ki birine iki üzüm Cenneti (bahçesi) vermiştik, o iki (Cennetin) etrafını hurmalarla çevirmiş ve aralarında ekin bitirmiştik.⁴

İbn Abbas da "Cennetu'l-hulde değil, Adn cennetinde idiler" demiştir. Adn ikamet demektir. Madin kelimesi de bu kökten gelir. Buna göre Adn cenneti, yaratılış madeni ve esas ikamet yeri olan cennet anlamını ima eder. Bu ise Âdem'in ilk varlık nimetine mazhar olduğu hilkat bahçesi manasını taşır⁵.

Âdem'in yemekten menedildiği ağaca gelince; bunun bir sembol olduğu muhakkaktır. Eski sembolizm hakkında önemli bilgi sahibi olan Madame Balvatski, Secret Doctrine adlı eserinde: sırlı ilimlerde ağacın, "gizli bilgi" sembolü olduğunu söyler⁶. Büyük mutasavvıf müfes-

1 SIR M. IQBAL, The Reconstruction of Religious Thought In Islam, s. 85

2 Ahzâb Suresi: 72

3 Bakara Suresi: 265

4 Kehif Suresi: 32

5 Hak Dini Kur'an Dili, III. 2138.

6 The Reconstruction of Rel. Thought In Islam, s. 86

sir Sülemî ve Baklı de buna yakın bir görüş ileri sürerler: "Allah bu ağaçta, Âdem ve Havva için Tanrılık sırlarını gizledi, onları ona yaklaşmaktan menetti ki insanlık halindeki yaşayışları karışmasın. Bir yandan da onları ağaca yaklaşıp o sırları (bilgileri) almağa içten sevk eyledi. "Şeytan'ona fısıldayıp: *Ey Âdem sana ebediyyet ağacını ve yok olmayan bir mülkü göstereyim mi? dedi.*" Allah, ğaybe ait bu sözü şeytanın diline koydu. Şeytan da böylece Âdem'i aldattığını, ebedî ayrılığa attığını sandı. Bilmedi ki o ağaç, gerçekte ebediyyet ağacı idi. Çünkü o, Tanrısal nurları, sırları taşımaktaydı."¹.

Kur'ân'ın kendi ifadesine göre bu ağaç, şeceratu'l-huld, yani ebediyyet ağacıdır. Bu ağaç, insanın, devamlı yaşayabilmek için başvurduğu cinsel üremenin sembolüdür. İkbâl, Mustafa Mahmud ve Abdulvedud da bu görüştedirler².

İnsanın aslı, ferdiyetinin sonlu olduğunu görmüş, bu kusurunu cinsel üreme ile telâfi edip, ferdin olmasa da toplum halinde ebedî yaşamının yolunu aramış, hayatını kendinden olan nesillerde sürdürmek istemiştir. Nitekim ağacın meyvasını, kadının erkeğe ikram etmesinde de bu anlam saklı olsa gerektir. Âdem'in yeryüzüne inmesi de biyolojik bir durumdan diğer duruma geçmesi demektir. Muhyi'd-dîn İbn al-Arabî, Âdem'in inişini, ruhun tabiata inip evrimleşerek insan şekline gelmesine işaret sayar³. İkbâl ise bunu, insanın, içgüdüye bağlı bilinçsiz benlikten, bilinçli insan benliğine, irade hürriyetine geçişi şeklinde anlar. İşte bu şuur haline erdikten sonradır ki tabiat kuvvetleri insana boyun eğmeğe başlamıştır.

« *Meleklerle Âdem'e* : *وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا* *secde edin, demiştik, secde ettiler.*"⁴ Secde boyun eğmek, tazim etmek anlamını taşır. Melekler çok çeşitlidir. İnsan göziyle görülmiyen yüce, ruhânî melekler olduğu gibi yağmurun yağdırılmasına, seslerin nakline, bulutların sevkine müvekkel melekler de vardır. İbn Abbas'a göre su buharı ile yüklü bulutları sevk eden, emredildiği yere götüren meleğin adı Ra'd'dır⁵. Ra'd şimşek demektir. Burada bulutları sevk eden melek, basınç

1 Baklı, Araisu'l-Beyân, I. 21, II. 39, Hind. 1301

2 Bkz. The Reconstruction . . . , s. 87-88; al-Kur'ân, s. 63 Beyrut 1973; Phenomena Of Nature In Qoran.

3 İşârâtu'l-Kurân fi Âlemi'l-İnsan, varak 3b.

4 Bakara Suresi: 24

5 Kurtubî, al-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, IX. 296, Kahire 1358/1939.

değişikliğiyle meydana gelen rüzgârdan başka bir şey değildir. Bir *hadîse* göre de sesleri kulaktan kulağa nakleden bir melektir. Şüphesiz bu melek de seslerimizi titreşimiyle etrafa yayan atmosferdir. Demek ki tabiat kuvvetleri de birer melek olmaktadır. Zira melekler, Allah'a isyan edemiyen, yani hür irade yeteneğinden yoksun, emredildiği şeyi yapan güçlü varlıklardır. Tabiat kuvvetleri de aynı niteliğe sahip değil midir? Ateş yakar, ısıtır; su akar, sular; rüzgâr eser, yağmurun yağması için bulutları nakleder, gerektiğinde fırtına olur, tahribeder; normal esintisiyle bitkileri aşlar. İbnü'l-Arabî, ruhu taşıyan bedenî uzuvları: elleri, ayakları da melek kabul eder¹. İnsan bu tür meleklerden üstündür. Hz. Peygamber (s.a.v.) İbn Macc'de bulunan "المؤمن اكرم على الله من بعض الملائكة" Mü'min Allah indinde bazı meleklerden üstündür². hadisleriyle bu tür meleklerle işaret etmiş bulunmaktadır.

İşte Âdem'e secde eden melekler, irade yeteneğini, akıl gücünü kazanan insana boyun eğen tabiat kuvvetleridir. İnsan akıl gücünü kazanınca tabiat kuvvetlerini emri altına almış, onlardan yararlanmasını, onların korkunç etkilerini önlemesini bilmiştir.

III. Ruhânî Evrim:

Gökten yere inen ruh, maddî olarak insanı meydana getirmekle maddî evrimin son noktasına varmıştır. Fakat bununla evrim bitmemiştir. Gaye, sadece insanın şekli güzelliği ve akli yetenekleri kazanması değil, akli yeteneklerini kullanarak kâinatın yaratıcısını tanımasıdır. Kâinatın yaratılmasından maksat, insanın yaratılmasıdır. İnsanın yaratılmasından maksad da Allah'ın bilinmesidir. Yüce Allah, bu gayesini açıkça belirtiyor:

«Ben cin ve insi وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»
ancak bana tapsınlar diye yarattım³.

İnsanı Allah'ı tanımaya, O'na tapmaya yönelten nedir? Gözümüze çarpan her varlık, kulağımıza dokunan her ses, hasılı bütün tabiat olayları, insanı Allah'a yönelten işaretlerdir. Şu kuşa bakınız: Nasıl uçtu? Uçma enerjisini nereden aldı? Şu güneşe bakınız, nasıl durmadan hayat

1 İşârâtü'l-Kur'ân, vrk. 3b.

2 İbn Mâce, Fiten:6

3 Zâriyât Suresi: 56

kaynağı saçıyor? Şu ağaçlara yeşil elbiseler giydiren, kırmızı sarı çiçekler açtıran, tatlı meyvalar verdiren nedir? Şu gül, bu gönül açan rengini ve kokusunu nereden aldı? Nasıl oluyor da kalbimiz yetmiş sene, yüz sene durmadan, dinlenmeden şalışıp vücudumuza kan pompalıyor? Vücudumuzdaki bu kılcal damarları bu kadar ustalıklarla döşiyen kim? Neden canlı türler nesillerini koruyor? Kim yaptı bu genleri? Kim koydu bu tabiatın her zerresine bu ince nizamı? Kendinden mi oldu bu intizam? Tesadüfün eseri mi bu kanunlar? Tesadüfte kanun ve düzen olur mu?

İşte insan aklı ince düşününce derhal bütün bu tabiat olaylarının arkasında çok akıllı, bilgili, hikmetli bir yaratıcının elini, sonsuz gücünü görür. O halde bu tabiat varlıklarının hepsi, bizi Allah'ı bulmaya yönelten işaretlerdir. Kur'ân, bütün tabiat olaylarına âyet (işaret) adını vermiştir:

وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ... وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاذَاهُمْ مُظْلِمُونَ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

:Ölü arz onlar için bir âyettir. Onu dirilttik ve ondan taneler çıkardık, onlardan yiyorlar... Gece onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyar alırız; hemen karanlıkta kalırlar. Güneş de kendi kararlaştırıldığı yer içinde akıp gitmektedir. Bütün bunlar güçlü ve bilgin Allah'ın takdiridir.”¹

Pratik akıl düzeyinden yükselip kâinatın yaratılışı hakkında fikir yoran akıl sahipleri için her zerre, her varlık dillenir, her tabiat olayı kendisine hitabeden bir âyet oluverir. Nasıl ki yola dikilen işaretlerin amacı, yolcunun dikkatini kendilerine değil, varacağı hedefe yöneltmek ise, kâinat varlıklarının amacı da insanı Allah'ı tanımağa ve O'na kul olmaya yöneltmektir.

Allah'ı tanımakla ne olur? Allah'ı tanımakla insan ruhunun evrimi başlar. Allah'a tapmak, O'na kulluk etmekle ruh yükselir. İbadet ne derece artarsa ruh da o derece gelişir, iyi yetenekler kazanır. O dereceye gelir ki ruh, kâinatın her zerresinde kendi kudretini gösteren Allah, insan ruhunda nuriyle görünmeğe başlar. Allah aşkı, insan ruhunu sarar. İnsan, beşerî varlığını Allah aşkında eritir, Allah'ı her zaman ken-

1 Yâsîn Suresi: 33, 37, 38.

disiyle beraber görür, hattâ kendini görmez de yalnız O'nu görür. İşte tasavvufta buna fena fillah mertebesi denir. Buhâri ve Müslim'de bulunan bir kudsî hadise göre de İbadetlerle Allah'a yaklaşmağa devam eden kulun, nihayet Allah ile görüp Allah ile işitecek bir düzeye ulaşacağı ifade edilmiştir.

Allah'tan çıkararak evrime atılan akıl ve ruh, yetenekler kazanarak O'nunla birleşme kemaline erer. İşte Allah'ı tanımak ve O'na kulluk etmek, insan ruhunu kötü duygulardan arıtarak yükseltir. Bu suretle insan, ahlâkî tekâmülün zirvesine ulaşmış olur. Resulullah Efendimiz: “Ben güzel ahlâkî tamamlamak için gönderildim”¹ buyurmuşlardır. Güzel ahlâk, ancak kullukla tamamlanacağından, Allah'a kullukla iftihar etmişlerdir. İslâm, Allah'ın iradesine teslim olarak nefsin bayağı isteklerini öldürmektir. Nefsinin kötü duygularını öldürüp onu müslüman eden kişi, iyilik kaynağı olmuştur. Artık kimse onun elinden dilinden zarar görmez. Onun gözü aç değildir. Yeterinden fazlasını istemez. Servetin üzerinde oturmaz, Allah için dağıtır. Kendisi fakir düşünceye kadar vermekten çekinmez. Ebu Abdirrahman as-Sulemî doğduğu zaman, babası, elinde nesi varsa fukaraya vermiş, çocuğuna bir şey bırakmadığını söyleyenlere: “Eğer çocuk salihlerden olursa Allah salihleri korur, eğer fasitlerden olursa ben eline fesat âleti vermemiş olurum” demek gibi bir âlicenâplık göstermiştir. İslâmın ruhuna eren, Hakk'ın rızasını her şeyden üstün gören insan, verdiği de övülmek veya teşekkür edilmek için değil, sırf Allah'ı memnun etmek için verir.

İsmail İbn Nuceyd, çocuktü. Şeyhinin ihtiyacını kapatmak için gizlice verdiği bir kese altını, şeyhi Ebu Osman topluluğa açıklayınca geri istedi, tekrar gece yarısı götürüp verdi: “Bunu seninle Allah'tan başka kimse bilmesin “dedi.

Hakk'ın nuriyele aydınlanan bu insan, rahmeten lilâlemîn makamına yükselmiş, herkese sevgi kucakını açmıştır. Mutasavvıflara göre insanı kâmil, güneş gibi karşısında hiç karanlık görmez, her gördüğünde ruhunun aydınlığını görür. Nefsin esiri olan da gece gibi daima karşısında karanlık görür. İşte ruhu aydınlatıp insanı bu ahlâk evrimine ulaştıran şey, Allah'ı bilip O'na kulluk etmektir. Allah'a kul olan O'ndan başkasına kul olmaktan kurtulur, tam hürriyete kavuşur. Demek ki Allah'a kulluk, gerçek özgürlüğün ta kendisidir.

1 Buhâri, Edeb; Hakim, Mustedrek; Beyhaki, Şu'ab; Feyzu'l-Kadir, II, 572